

Дранович М.П., старший викладач,
Шахраюк-Онофрей Є.В.,
Буковинський державний
фінансово-економічний університет,
м. Чернівці

Основні тенденції і проблеми формування та реалізації соціальної політики України

У статті висвітлено основні виклики для соціального розвитку та необхідність радикальної модернізації соціальної політики. Проаналізовано динаміку соціальних реформ. Здійснено аналіз ринку праці та політики зайнятості.

Ключові слова: соціальна політика, ринок праці, політика зайнятості, соціальні ініціативи, рівень заробітної плати.

В статье освещены основные вызовы для социального развития и необходимость радикальной модернизации социальной политики. Проанализирована динамика социальных реформ. Осуществлен анализ рынка в первую очередь труда и политики занятости.

Ключевые слова: социальная политика, рынок труда, политика занятости, социальные инициативы, уровень заработной платы.

The article highlights the main challenges for social development and the necessity of radical modernization of social policy. The dynamics of social reform. The analysis of labor market and employment policy.

Key words: social policy, labor market, employment policy and social initiatives wages.

Постановка проблеми. Відсутність системного підходу до формування державної соціальної політики, державних соціальних гарантій, сучасного інструментарію вибору пріоритетів соціальної політики та механізмів її реалізації призвела до фрагментарності вирішення нагальних соціальних проблем. Більшість заходів соціальної політики мають декларативний характер і у повному обсязі не реалізовано.

Прискорення розвитку національної економіки дасть можливість продовжити послідовний курс на підвищення рівня добробуту наших громадян. У 2013 році основним пріоритетом стануть соціальні інвестиції у майбутнє, у тих, хто будуватиме і розвиватиме Україну впродовж XXI століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан, проблеми та питання побудови ефективної соціальної політики, соціального захисту, регулювання соціальної сфери розглядаються в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених: О. Амоші, Т. Аткинсона, Н. Балтачєєва, Н. Борецької, М. Волгіна, В. Гейця, О. Грішнєвої, Г. Еспінг-Андерсена, Т. Заславської, Т. Кір'ян, А. Колота, В. Куценко, Е. Лібанової, О. Макарової, Т. Маршалла, В. Новікова, О. Новікової, У. Садової, Дж. Стигліця, Р. Тітмуса, Є. Холостової, О. Яременка та інших.

Дослідження теоретичних питань соціальної діяльності не завжди дозволяє робити дієві рекомендації щодо ефективної реалізації соціальної політики в

умовах безперервного розвитку та змін економічної системи. В економічній літературі не дістали достатнього відображення такі важливі питання, як динаміка соціальних реформ, регулювання державної підтримки соціальної діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка основних тенденцій і проблем формування та реалізації державної соціальної політики в Україні.

1. Висвітлити основні виклики для соціального розвитку та необхідність радикальної модернізації соціальної політики.

2. Проаналізувати динаміку соціальних реформ.

3. Здійснити аналіз ринку праці та політики зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Пріоритетом соціальної політики держави має бути підтримка сімей із дітьми. Сьогодні велика кількість сімей відчуває на собі негативний вплив фінансової скрути. Більшість українців мають обмежені можливості дати своїм дітям якісну освіту, забезпечити повноцінний фізичний і творчий розвиток. Державна підтримка таких сімей має бути суттєво збільшена.

Окрему увагу необхідно приділити дітям з особливими потребами, виховання і розвиток яких потребують значних зусиль і коштів. Обов'язок держави – допомогти таким дітям і сім'ям, у яких вони виховуються. У кожному регіоні мають бути створені Центри денного перебування для дітей-інвалідів. У цих закладах з дітьми працюватимуть не лише вихователі, а й реабілітологи.

Важливий блок завдань – охоплення особливим піклуванням дітей, які мають проблеми зі здоров'ям. Оперативно мають вирішуватися питання забезпечення таких дітей життєво необхідними засобами реабілітації – протезними, ортопедичними виробами, засобами спілкування та обміну інформацією. Вони не повинні опинятися на узбіччі повноцінного життя [3].

В Україні й досі трапляються непоодинокі випадки відмови матері від дитини у пологовому будинку. Хоча здебільшого держава здатна допомогти матерям, які опинилися у важких життєвих обставинах. Тому в кожному регіоні мають бути створені центри матері і дитини, де їм надаватиметься відповідна підтримка. Базовим пріоритетом соціальної політики має стати забезпечення всебічного розвитку кожної дитини. Для досягнення цієї мети вже у 2014 році необхідно забезпечити розвиток державної та підтримку приватної дошкільної освіти, створення нових центрів творчості, гуртків,

Особливістю економічного та соціального розвитку України на сучасному етапі є високий ступінь впливу глобальної нестабільності на внутрішні економічні процеси. Світова економіка знову виявилася втягнутою в рецесію. Тривають напружені пошуки шляхів повернення економіки Європейського Союзу – одного з найвпливовіших партнерів України – на траєкторію зростання, які досі не дають очікуваного результату [4, с. 21].

2012 рік став роком реалізації нових соціальних ініціатив, спрямованих на подальший розвиток державної соціальної політики на засадах посилення її ефективності. Зважаючи на це, значна частина вжитих заходів мала виражений адресний характер і стосувалася підвищення соціальних стандартів для найменш захищених категорій громадян.

З метою посилення державної підтримки категоріям населення, які її особливо потребують, збільшено розміри соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям із дітьми та працездатними особами, підвищень до пенсій ветеранам війни та дітям війни, пенсійних виплат постраждалим унаслідок Чорнобильської катастрофи, та військовослужбовцям у відставці. Осучаснено страхові виплати шахтарям-інвалідам та іншим потерпілим на виробництві й членам їхніх сімей. Здійснено одноразові виплати й компенсації окремим категоріям, зокрема повернуто частину коштів вкладникам колишнього Ощадбанку.

Вагомим здобутком 2012 р. стало поліпшення захисту сімей і дітей, зокрема тих, які опинилися у складних життєвих обставинах. Указом Президента України у жовтні 2012 р. затверджено Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року. Збільшується кількість усиновлених влаштованих у сімейні форми виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що високо оцінено профільним комітетом ООН. Модернізовано роботу соціальних служб задля забезпечення повного охоплення увагою держави найуразливіших громадян. Започатковано інститут фахівців із соціальної роботи (12 тис. осіб, не враховуючи спеціалістів соціальних служб, які вже працювали на місцях).

Триває реформа системи охорони здоров'я, розпочата у 2011 р. У чотирьох пілотних регіонах завершено реорганізацію мережі первинної ланки: створено центри первинної медико-санітарної допомоги як організаційної основи для розвитку сімейної медицини, відпрацьовуються нові договірні механізми фінансування медичних закладів. У результаті запровадження нових умов оплати праці медичних працівників первинної ланки залежно від обсягу та якості роботи у пілотних регіонах зарплата медиків сягає 5–6 тис. грн за місяць. За рахунок бюджетних коштів оснащено амбулаторії загальної практики – сімейної медицини, у т.ч. закуплено автотранспорт. Створюється електронний реєстр пацієнтів.

У пілотних регіонах концентрується стаціонарна медична допомога та визначаються медичні заклади, на базі яких утворюватимуться багатопрофільні лікарні інтенсивного лікування – центри відповідних госпітальних округів.

Ухвалений у липні 2012 р. Закон України «Про екстрену медичну допомогу» передбачає зміну в усіх регіонах підходів щодо надання екстреної медичної допомоги з метою гарантування вчасного до їзду бригади «швидкої» на виклик. Зроблено перші кроки та поліпшено матеріальне забезпечення: у три-п'ять разів збільшено бюджетне фінансування на комплектування ліками сумки-аптечки лікаря «швидкої допомоги»; придбано 286 одиниць сучасних автомобілів «швидкої допомоги». Ще 1 тис. санітарних авто має бути закуплено у 2013 р.

Відчутні перші позитивні результати державної політики стимулювання здорового способу життя. Україна однією з перших у Східній Європі підписала відповідну Рамкову конвенцію ВООЗ. Завдяки підвищенню акцизу, жорсткішим вимогам щодо торгівлі, маркування пачок тютюнових виробів, забороні реклами, обмеженню паління у громадських місцях і закладах

громадського харчування вже є відчутні результати – зменшення масштабів тютюнопаління, особливо серед підлітків.

Започатковано місцеві програми стимулювання для залучення в регіони медичних кадрів: запроваджено «підйомні» та виділення житла з подальшим наданням у власність для лікарів, які їдуть працювати в сільську місцевість.

Задля пом'якшення житлових проблем громадян удвічі (до 200 млн грн) збільшено фінансування Програми будівництва (придбання) доступного житла. Розпочато реалізацію іпотечного кредитування під 3% річних на строк до 15 років громадян, які потребують поліпшення житлових умов, у спосіб відшкодування державою частини процентів за кредитами, що видаються банками на будівництво (реконструкцію) чи придбання в об'єктах незавершеного будівництва [4, с. 48].

Затверджено стандарти надання найпоширеніших послуг органами Пенсійного фонду України, розширено перелік видів державної допомоги, що надаються за єдиною заявою, створено методики моніторингу та оцінювання соціальних програм з метою забезпечення оптимізації системи соціальної підтримки населення та надання громадянам соціальної підтримки за принципом «єдиного вікна» та виїзної роботи «мобільного офісу». Ухвалений у липні 2012 р. Закон України «Про зайнятість населення» спрямований на вдосконалення механізмів державного регулювання у сфері зайнятості населення, забезпечення ефективного використання страхових коштів, спрямованих на програми сприяння зайнятості, посилення мотивації працівників і роботодавців до легального працевлаштування, зниження рівня молодіжного безробіття, поліпшення ситуації із зайнятістю людей зрілого віку, збільшення можливостей для професійного зростання особи, підвищення темпів створення нових робочих місць [4, с. 49].

У січні–серпні 2012 р. розмір середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників підприємств, установ, організацій (з кількістю працюючих 10 осіб і більше) становив 2965 грн. і порівняно з відповідним періодом 2011 року збільшився на 16,3 %.

До видів економічної діяльності з найвищим рівнем оплати праці відносилися авіаційний транспорт, фінансова діяльність, добування паливно-енергетичних корисних копалин та виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення, де заробітна плата працівників перевищила середній показник по економіці в 1,4–3,2 рази.

Найнижчий рівень заробітної плати спостерігався у рибальстві та рибництві, виробництві текстилю, одягу, хутра та виробів з хутра, шкіри та виробів зі шкіри, обробленні деревини та виробів з деревини, сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послугах, готелях та ресторанах і не перевищував 68 % від середнього по економіці.

У всіх регіонах середній розмір оплати праці був вищим за мінімальну заробітну плату, разом з тим лише у 5 з них заробітна плата перевищила середню по країні: у м. Києві – 4509 грн, Донецькій – 3436 грн, Київській – 3102 грн., Дніпропетровській – 3088 грн та Луганській – 3025 грн областях. Найнижчий рівень заробітної плати спостерігався у Тернопільській,

Херсонській, Чернігівській, Чернівецькій, Волинській та Закарпатській областях і не перевищував 78 % від середнього по економіці.

Індекс реальної заробітної плати у січні–серпні 2012 р. порівняно з відповідним періодом 2011 р. становив 115,3 %.

Упродовж січня–серпня 2012 р. загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати зменшилася на 2,2 %, або на 21,2 млн грн. На 1 вересня обсяг невиплаченої заробітної плати становив 956,1 млн грн, що дорівнює 2,9 % фонду оплати праці, нарахованого за серпень.

У структурі боргу майже половина припадає на економічно активні підприємства. Заборгованість перед працівниками цих підприємств упродовж січня–серпня збільшилася на 5,1 % і на 1 вересня п.р. становила 458,2 млн грн.

Серед видів діяльності найвагомніше збільшення суми невиплаченої заробітної плати зафіксовано на економічно активних підприємствах з виробництва машин та устаткування (на 30,0 млн грн), електричного, електронного та оптичного устаткування (на 18,8 млн грн), у діяльності транспорту та зв'язку (на 10,5 млн грн).

Збільшення суми боргу перед працівниками економічно активних підприємств спостерігалось в 13 регіонах країни, при цьому найвагомніше – у Харківській (на 30,6 млн грн) та Запорізькій (на 13,3 млн грн) областях.

Кількість працівників економічно активних підприємств, яким вчасно не виплачено заробітну плату, упродовж січня–серпня зменшилася на 4,4 % і на 1 вересня становила 97,8 тис. осіб, або 0,9 % від загальної кількості штатних працівників. Кожному із зазначених працівників не виплачено в середньому 4685 грн, що в 1,5 раза більше від середнього розміру заробітної плати за серпень 2012 р. [5].

Аналізуючи ринок праці та політику зайнятості (табл. 1 і табл. 2), можна відзначити, що нестабільність світового економічного розвитку призводить до значних коливань зовнішньої та внутрішньої кон'юнктури, що безпосередньо впливає на можливість забезпечення зайнятості. Завдяки стабілізаційним тенденціям у 2012 р. загальна ситуація на ринку праці дещо поліпшилася.

Таблиця 1

Динаміка показників соціального розвитку України

Показники	Фактично за 2012 р.	Темпи зростання, %		2012 р. до 2011 р.	Довідково: 2011 р. до 2010 р.
		Грудень 2012 р. до Листопад 2012 р.	Грудень 2011 р.		
Середньмісячна заробітна плата на одного працівника:					
Номінальна, грн	3025	109,0	110,6	114,9	117,6
Реальна, %	х	108,6	111,1	114,4	108,7
Заборгованість із виплати заробітної плати – всього, млн грн	893,7	94,0	91,4	х	80,2
Кількість зареєстрованих безробітних на кінець періоду, тис. осіб	506,8	114,8	105,0	х	х

* Джерело [6].

Таблиця 2

**Основні показники соціального розвитку України
за період 2008–2012 рр.**

Показники / Роки	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Кількість зайнятого населення віком 15–70 років, тис. осіб	20972,3	20191,5	20266,0	20324,2	20354,3
Кількість безробітного населення віком 15–70 років (за методологією МОП), тис. осіб	1425,1	1958,8	1785,6	1732,7	1657,2
Рівень безробіття населення віком 15–70 років (за методологією МОП), у % до економічно активного населення відповідного віку	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5
Кількість зареєстрованих безробітних (на кінець року), тис. осіб	844,9	531,6	544,9	482,8	506,8
Рівень зареєстрованого безробіття, у % до населення працездатного віку	3,0	1,9	2,0	1,8	1,8
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	1806	1906	2239	2633	3026

* Складено авторами на основі джерела [4, с. 332–333].

За 2012 р. чисельність зайнятого населення віком 15–70 років збільшилася порівняно з 2011 р. на 30,1 тис. осіб і становила 20354,3 тис. осіб. Рівень зайнятості населення зріс із 59,2 до 59,7 %. Чисельність безробітних скоротилася за 2012 р. порівняно з 2011 р. у середньому на 75,5 тис. осіб і становила 1657,2 тис. осіб. Зниження рівня безробіття відбулося майже в усіх вікових групах, насамперед – серед молоді 15–24 років (з 18,6 до 17,3 %). Деяке зростання рівня безробіття спостерігалось серед осіб віком 25–29 років та осіб віком 50–59 років.

Усього протягом 2012 р. на обліку в службі зайнятості перебувало 1,83 млн незайнятих. Чисельність працевлаштованих громадян становила 764,4 тис. осіб, а рівень працевлаштування зріс із 41,1 % у 2011 р. до 41,9 % у 2012 р.

Обсяги вивільнення працівників з економічних причин нині не несуть загрози щодо скорочення зайнятості населення. Кількість працівників, вивільнених у зв'язку зі змінами в організації виробництва, та військовослужбовців, звільнених за скороченням чисельності або штату без права на пенсію, за 2012 р. становила 32,4 тис., або 6,4 % від загальної кількості безробітних (506,8 тис.) За даними Державної служби зайнятості України, у 2012 р. загальна кількість вивільнених із зазначених причин порівняно з відповідним періодом 2011 р. збільшилася на 5,6 % і становила 110,2 тис. осіб. Скорочуються обсяги вимушеної неповної зайнятості. Чисельність працівників, які перебували у відпустках без збереження заробітної плати, у 2012 р. порівняно з відповідним періодом 2011 р. зменшилася на 51,6 тис. осіб і

становила 137,9 тис. осіб (1,3 % середньооблікової кількості штатних працівників). Кількість працюючих у режимі неповного робочого дня (тижня) скоротилася на 172,1 тис. осіб і становила 736,8 тис. осіб [5].

Водночас ринок праці зберігає низку суттєвих системних вад, які перешкоджають ефективному поширенню позитивних соціальних ефектів економічного розвитку:

1. Неефективна структура зайнятості.
2. Збереження значної частки неефективних робочих місць.
3. Зберігається значна частка неформальної зайнятості.
4. Поширення нестандартних форм зайнятості.

Досить широкого розповсюдження набуло використання в Україні запозиченої праці в межах схем лізингу персоналу, аутстафінгу та аутсорсингу. Законодавча неврегульованість цих питань призводить до поширення прихованих трудових відносин, що послаблює трудовий захист працівників. Доволі часто умови тимчасової зайнятості (строкові трудові договори, контракти) застосовуються до працівників, зайнятих на постійній основі, або тих, які виконують роботи, що не є тимчасовими.

Для економіки України характерним залишається існування значних освітньо-кваліфікаційних диспропорцій між попитом на робочу силу та її пропозицією. Незбалансованість обсягів потреби (з боку підприємств) у працівниках певних професій з обсягами пропозиції (з боку освітніх закладів) призводить до суттєвих диспропорцій: збільшення кількості претендентів на одну вакантну посаду за одними видами професій і нестачі кваліфікованих працівників за іншими. Слабка мотивація роботодавців до участі у підготовці навчальних програм, узгодженні освітніх і професійних стандартів, відсутність економічної зацікавленості навчальних закладів у підготовці, працевлаштуванні та закріпленні на робочих місцях випускників призводить до збереження значної частки випускників у складі незайнятого населення [4, с. 94].

Статтею 29 Закону України «Про зайнятість населення» передбачається право учнів і студентів проходити стажування за професією (спеціальністю), за якою здобувається освіта, на підприємствах. Проте існують серйозні обмеження застосування цієї практики, оскільки роботодавець, наймаючи людину на тимчасові неоплачувані робочі місця, має можливість не сплачувати їй заробітну плату [1].

Слабка мотивація до підвищення кваліфікації кадрів з боку і роботодавців, і працівників. Існуючий стан професійної підготовки в Україні свідчить про скорочення чисельності працівників, навчених новим професіям, та працівників, які підвищили кваліфікацію. Причому найбільш суттєвим є скорочення їхньої чисельності у промисловості, оскільки не забезпечено можливості професійного навчання працівників за рахунок фінансових ресурсів підприємств.

Важливе значення для активізації державної політики на ринку праці має ухвалення в липні 2012 р. нової редакції Закону України «Про зайнятість населення». Запровадження додаткових стимулів для роботодавців до створення робочих місць, розширення доступу до професійного навчання та

підвищення кваліфікації для працівників, збільшення можливостей працевлаштування для молоді й інших уразливих категорій населення, поширення самозайнятості населення мають сприяти поліпшенню загальної соціально-економічної ситуації в країні. Підвищення рівня зайнятості населення, поліпшення якості робочих місць дадуть змогу скоротити видатки бюджетів різних рівнів на соціальну допомогу [4]. Відповідно до ст. 30 Закону України «Про зайнятість населення» можливе сприяння підвищенню конкурентоспроможності громадян віком понад 45 років у спосіб надання ваучера для перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності [1].

Водночас дотепер недостатньо чітко врегульовано процедуру сертифікації працівників (підтвердження навичок, отриманих неформально), не визначено органи, відповідальні за здійснення контролю за цільовим використанням ваучерів, – усе це потребує відповідного доопрацювання.

Закон України «Про професійний розвиток працівників» від 12 січня 2012 р. визначає базові правові, організаційні та фінансові засади функціонування системи професійного розвитку працівників. Статтею 14 цього Закону регламентується порядок підтвердження результатів неформального професійного навчання працівників завдяки створенню у складі Державної служби зайнятості України центрів визнання результатів неформального професійного навчання. Це може забезпечити більшу прозорість інформації на ринку праці щодо наявної робочої сили [2].

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць має на меті розширення можливостей реалізації права громадян на гідну працю, підвищення їхніх доходів у спосіб:

- створення умов для підвищення рівня зайнятості населення;
- стимулювання зацікавленості роботодавців у створенні нових робочих місць;
- збереження та розвитку трудового потенціалу;
- підвищення ролі зацікавлених у перетвореннях на ринку праці учасників соціального діалогу (об'єднань організацій роботодавців і професійних спілок).

З огляду на необхідність мінімізації негативних наслідків загострення проблем розвитку ринку праці та політики зайнятості, слід визначити такі напрями вирішення проблемних питань:

- створення умов для реструктуризації зайнятості в напрямі збільшення частки зайнятих у сфері послуг, стимулювання розвитку інноваційних форм зайнятості;
- стимулювання попиту на робочу силу у спосіб державного замовлення на створення об'єктів соціальної і транспортної інфраструктури;
- розширення сфери застосування праці у спосіб створення робочих місць завдяки реалізації інвестиційних проектів у різних сферах економіки;

- забезпечення можливостей пільгового кредитування підприємств малого та середнього бізнесу за умов створення нових робочих місць із гідними умовами найму та оплати праці;
- надання особам із числа безробітних консультацій щодо організації та провадження підприємницької діяльності;
- здійснення інвентаризації існуючих робочих місць;
- розроблення методичних підходів до оцінки вартості створення робочого місця за видами економічної діяльності та в різних регіонах;
- поліпшення інформаційного забезпечення аналізу стану ринку праці України;
- розроблення методичних засад довгострокового прогнозування потреби економіки в робочій силі за видами економічної діяльності та професіями;
- встановлення порядку розроблення та надання суб'єктами господарювання планів заходів щодо посилення соціального захисту працівників, які працюють у режимі неповного робочого дня (тижня) або перебувають у відпустках без збереження заробітної плати у зв'язку з тимчасовою зупинкою виробництва;
- надання суб'єктами посередницької діяльності у сфері працевлаштування фахівців відомостей про працевлаштованих ними осіб Державній службі зайнятості України;
- сприяння розвитку державно-приватного партнерства у сфері освіти, розроблення механізмів залучення інвестицій бізнесу в розвиток професійно-технічної та вищої освіти;
- залучення роботодавців до участі у підготовці навчальних програм, узгодженні освітніх і професійних стандартів на основі створення галузевих рад;
- розвиток системи освіти упродовж життя [4, с. 98–101].

Список використаних джерел

1. Закону України «Про зайнятість населення» [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
2. Закон України «Про професійний розвиток працівників» [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4312-17>
3. Балтачєєва Н.А. Соціальна політика в Україні: стан, проблеми та шляхи вирішення / Н.А. Балтачєєва Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранних инвестиций: Региональный аспект, 2011 [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2011_1/tom1/022.pdf
4. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2013. – 576 с. ISBN 978–966–554–187–5 Електронна версія: www.niss.gov.ua
5. Соціально-економічне становище України за січень–вересень 2012 року [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/soc_ek/publ_u.html
6. Основні соціально-економічні показники [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://ukrexport.gov.ua/ukr/makro_pokazniki/7070.html